

VILLE LÄHDE

Porissa heinäkuussa järjestetyssä SuomiAreena-tapahtumassa käytiin kiintoisa paneelikeskustelu ahneudesta (ks. alla s. 136–137). Keskustelun kuluessa tartuttiin yhteiskuntateorian kestoteemaan, yksilölähtöisten ja rakennelähtöisten analyysien suhteeseen. Voidaanko yhteiskuntien toimintaa ymmärtää ja selittää ensisijaisesti yksilöiden toiminnalla vai laajemmilla rakenteilla?

Laajalle yleisölle suunnatussa paneelissa ei tietenkään päästy tarttumaan asiaan syvällisesti, mutta dualismin näiden selitystapojen välillä nostettiin esiin poikkeuksellisen vahvasti. Kokoomuksen Sofia Vikman puolusti yksilölähtöistä näkemystä ja kyseenalaisti rakenteiden tai instituutioiden toimijuuden. Etenkin tutkija Teppo Eskelinen taas korosti rakenteellisten tekijöiden selitysvaimaa.

Yksilöiden motiiveilla ja teoilla on tietysti valtava merkitys maailman menolle. Ihmiset ovat olemassa ja toimivat, eikä ilman heitä olisi yhteiskunnallisen elämän käyttövoimaa. On kuitenkin ilmeistä, että monimutkaisten yhteiskuntien toimintaa ei voida tyydyttävästi *selittää* tai *ymmärtää* yksilöiden toimilla.

Ahneus on oivallinen esimerkki. Lukuisat ihmiset pyrkivät lisäämään omaisuuttaan tai valtaansa ”yli tarpeen”. Tarpeen määrittelyllä käydään kamppailua siitä, mikä on riittävästi ja liikaa, ja onko joillain ryhmillä oikeus suurempaan osuuteen. Talousfilosofiaan tukeutuen kiistellään siitä, mikä on rakentavaa omanvoitonpyyntiä ja mikä kenties tuhoisa ahneutta. Silloin

tällöin tarpeiden pohdinta ulotetaan myös oman maan tai alueen yli koskemaan globaaleja eroja.

Olisi kuitenkin älytöntä yrittää selittää globaaleja tuloeroja kehittyneiden maiden yksilöiden ahneudella (tai ratkaista ongelmia pelkällä henkilökohtaisella pidättymisellä). Yhtä outo olisi ajatus, että nykymuotoisen markkinatalouden toimintamekanismeja voisi selittää ahneudella tai millään muullakaan yksilömotiivilla. Pelin voittajissa varmasti on ahneita ihmisiä, mutta jos kaikki olisi vain heistä kiinni, maailma olisi kovin erilainen.

Harva ajatteleekaan näin yksinkertaisesti. Yksilökeskeisellä puheella on silti vahva asema yhteiskunnassa. Ehkä noin puhuvat esittävätkin, että selitysmalleista huolimatta yhteiskuntien toiminta riippuu ”pohjimmiltaan” yksilöistä? Mutta kysymys siitä, mitä jokin on ”pohjimmiltaan”, ei ole merkityksellinen, ellei ole joitain kysymyksiä ja välineitä, joilla tuota tietoa käsitellään. Esimerkiksi kosmologiassa ei pyritä tiirailemaan universumin syntyhetkeä siksi, että siitä saatu tieto kertoisi meille, mitä me olemme ”pohjimmiltaan” tässä ja nyt. Tiedolla on merkitystä vain siinä tieteellisessä tutkimuksessa, jossa pohditaan myöhemmän universumin rakenteita ja lainalaisuuksia. Aivan samalla tavalla yksilöitä koskeva tutkimus nojautuu yhteiskunnallisten rakenteiden tarkasteluun, tai muuten se jää irralliseksi yhteiskunnan nykyhetken nippelitiedoksi. Esimerkiksi ”perimmäinen itsekkyys” on tyhjä ajatus ilman mielekästä kytköstä yhteiskuntien ymmärtämiseen.

Koska äännekkäimmissä yksilönäkökulman edistäjissä

on läjäpäin korkeasti koulutettuja ihmisiä, on vaikea uskoa, että he kaikki olisivat nukkuneet opintojensa johdantoluennoilla. Yksilönäkökulman korottaminen kaiken muun yli onkin ennen kaikkea *moraalinen*, ei tiedollinen väite.

Yksioikoiset ”näkyttömän käden” mallit vaikkapa markkinoiden toiminnasta eivät pyrikään olemaan selityksiä, vaan ne ovat ennen kaikkea moraalisia veto-omuksia tietyntaisten markkinarakenteiden puolesta – eli markkinoiden ja muiden yhteiskunnallisten instituutioiden suhteista. (Tätä näkökantaa edusti paneelissa jopa karrikoidun avoimesti Matti Apunen videotervehdyksessään.) Harva ihminen tosissaan uskoo, että yksilöiden tekoja laskemalla päästään perille maailmasta.

Yksilöön vetoaminen tukeutuu selkeään, arkipäiväiseen ja ymmärrettävään: vain ihmiset toimivat. Rakenteellisia tai institutionaalisia selityksiä vähätellään viittaamalla niiden etäisyyteen arjesta, monimutkaisuuteen – ja tietysti pelottelemalla vanhoilla vasemmistolaisilla peikoilla, aivan kuin yhteiskuntatieteellisten perusasioiden hallinta toisi mukanaan puoluekirjan. Monisyisempi ihmiskuva ei kuitenkaan sanele poliittisia johtopäätöksiä.

Yksilöiden ja yhteiskunnallisten rakenteiden suhde ei ole mystinen. Välissä on odotuksia, uskomuksia, ideoita, rutiineja, mukautumista, kapinointia, totunnaisuutta ja pakkoja – uskoteltuja ja väkivallalla ylläpidettyjä. Näillä rakenteilla on tietysti aineeton puoli ihmisten ajattelussa ja tavoissa sekä aineellinen puoli liikennemerkeistä pörssien tietokoneisiin ja koululaitoksiin. Yhteiskunnallinen muutos on mahdollista tai vaikeaa sen mukaan, miten voimakkaita vallitsevat toiminnan reunaehdot ovat, eli miten vahvasti ihmiset seuraavat näitä rakenteita, tai miten paljon ne sallivat tai estävät muutosta.

Arabimaailman kumoukset ovat hyvä esimerkki siitä, miten suoraan pakkovaltaan perustuvilta järjestelmiltä puuttuu monia tällaisia itsesäätelyn mekanismeja. Arkipäivän ylläpito perustuu hyvin rajattuun keinovalikoimaan, ja kun ristiriita niiden ja muutoshalun välillä kasvaa, räjähdys on näkyvä, ja joukkojen vallalla on poikkeuksellisen suuri merkitys.

Tuoreiden talouskriisien herättämä keskustelu taas osoittaa, miten vaikeaa merkittävä yhteiskunnallinen muutos on, jos pakot ja väistämättömyydet on sisäistetty osaksi maailmankuvaa. Vaikka koko globaali toimintaympäristö ja luonnonedellytykset mullistuvat, on muutoksen politiikasta äärimmäisen vaikea edes puhua. Tällaisessa ympäristössä keskittyminen yksilöön on väistämättä epäpoliittisempaa ja ylläpitää vallitsevaa ajattelutapaa. Rakenteet eivät poistu, jos niistä ei puhuta, vaan niistä tulee taustalla vaikuttavia luonnonlakeja.

Täytyy muistaa, että individualismia käytetään usein talouden ja politiikan tutkimuksessa ”likiarvoisena” tarkastelunäkökulmana: tutkija myöntää, että näkökulma jättää paljon huomiotta, mutta se mallintaa kuitenkin jotain hyödyllistä. Tämä on tutkimuksessa olennainen ja väistämätön piirre, joskin toisinaan likiarvoistus ei yksinkertaisesti sovellu tarkasteltuun kohteeseen. Se voi olla hyvän tai huonon tutkimuksen väline.

Näillä likiarvoistuksilla on kuitenkin tätä laajempi yhteiskunnallinen asema, koska talouden ja politiikan tutkimuksella on vahvat yhteydet politiikkaan. Yksinkertaisuudesta tulee toistettuina vallitsevia totuuksia. Poikkeavan tutkimuksen on hyvin vaikea murtautua tämän julkisen muurin yli, vaikka keskustelu tutkimuksen kentällä olisikin monipuolisempaa. Yksilökeskeisellä näkökulmalla on myös lähtökohtainen retorinen etu: ei tarvitse puhua monista asioista yhtä aikaa.

Vaalien jälkeen näyttää yhä enemmän siltä, että vain yhdestä asiasta voidaan puhua kerrallaan. Suomalaisittain poikkeuksellisen vahva moraalipoliittinen vääntö yksinkertaistaa poliittista mielikuvitusta: ajatellaan, että olenaisinta ovat yksilöiden kannattamat ”arvot” ja heidän ”kulttuurinsa”, jolloin halu todella ymmärtää yhteiskuntien toimintaa vähenee.

Samanlainen yksilöotteisuus kuvastui Norjan joukkomurhan jälkeen. Ihmistä katsotaan irrallisena yksilönä, jonka toiminnalle on löydettävä selkeästi eriteltäviä syitä, joista on valittava mieluiten yksi ratkaiseva syy. Eija-Riitta Korholan heinäkuinen kirjoitus ”Hullu – vai paha?” *Uudessa Suomessa* vei asenteen äärimmilleen. Murhaaja oli huonosti kasvatettu, hullu tai kerta kaikkiaan paha: ”Aikamme suuri ongelma on ihmiskuvassa, jossa ahdistavat kysymykset ihmisluonnon pimeästä puolesta väistetään neuvottomina.” Aikamme suuri ongelma on siis se, että ihmistä ei katsota kahden vaihtoehdoisen ominaisuuden kantajana. Jonathan Gloverin, Freudin ja Kantin ajatuksiin viittaillen Korhola jatkaa: ”Pahasta ei päästä eroon pelkästään hylkäämällä tiettyjä poliittisia järjestelmiä, sillä paha löytää jatkuvasti uusia ilmenemismuotoja – siksi ajattelun on herkistytävä pahan tunnistamiseen kyetäkseen taistelemaan sitä vastaan.”

Pahuuden esiin kutsuminen, aivan kuin yhteiskunnan selittäminen ahneudella (tai sen ylistäminen omanvoitonpyynnin perusteella) nojaa kuvaan ihmisestä yksinkertaisena ominaisuuksien kantajana. Rakenteellinen näkökulma yhteiskuntaan taas käytännössä vaatii ihmiskuvaa, jossa ihminen on sisäisesti monimutkainen olento, jonka kasvussa mitä moninaisimmat syyt ovat olleet olemassa rinnakkain ja ovat nivoutuneet yhteen. Yksilöllinen selitys ei tyhjennä yleistä, eikä yleinen yksityistä. Ihminen rakentuu osaksi maailmaa sitä rakentaessaan. Tästä näkökulmasta ei ole mikään suunnaton mysteeri, että ”tavalliset” ihmiset voivat muuttua ”hirviöiksi”. Yhtään vähemmän pelottavaa tai kauheaa se ei kuitenkaan ole. Itse asiassa ”pahuuden” kahlitseminen osoittautuu aitaamista ja kontrollia vaikeammaksi asiaksi.

Korhola tiivistää näkemyksensä: ”Vaikka miten parantaisimme yhteiskuntaa, hyvinvoinnin luominen ei riitä, jos yhteiskunta vuotaa toisesta, ihmistensä päästä. Ja sinne toiseen päähän meillä on aika vähän sanomista.” Tämä onkin mystifioidun yksilön päätepiirre: jokainen väkivallan ja raakuuden ilmentymä muuttuu saman hahmottoman pahuuden lonkeroksi, mikä vapauttaa vastuusta tutkia ja ymmärtää tapahtumien taustoja. Lopulta ei kai voidakaan tehdä muuta kuin seistä muureilla varjossa.